

„Normálisnak kell lenni...”

Dúl Antal a hamvasi életmű utóéletéről

Javában folyik Hamvas Béla életműsorozatának kiadása, sokan mégis úgy vélik, a Hamvas-kultusz leáldozott. Dúl Antalt, a hamvasi szellemiség jóformán egyetlen hiteles közvetítőjét, az életműsorozat szerkesztőjét először arról kérdeztem, hogy valóban megcsappant-e az érdeklődés a hamvasi eszmék iránt.

– Itt csupán a korszenvedélyek mozgásáról, a felszín hullámzásáról van szó – mondja Dúl Antal. – Ha egy lefojtott palackból kihúzzák a dugót, a túlnyomás nagy robajjal tör ki. Hamvassal is ez történt a kilencvenes évek elején, de ez a rövid divathullám alig jelentett valamit. A szövegek mélyrétege akkor is keveseknek nyílt meg. Keleten van egy ősi példázat: ha a vívómester megérkezik a faluba, kivonulnak eléje, és nagy ünneplés közepette viszik a piacterére, majd díszkísérettel vezetik ki a faluból. Ha a bölcs érkezik a faluba, mintha semmi sem történt volna, észrevétlenül, egymagában halad át a falun. Nem volt teljesen hiábavaló a Hamvas körüli divat, mozgalom, felhajtás sem, de az életműnek ennél jóval mélyebb a jelentősége és hatása. Hamvas Béla olyan szellemi távlatot és tágasságot teremtett a magyar és a nyugati kultúrában, amelyet őelőtte idehaza senki és külföldön is csak kevesen. Alapfogalmakat sikerült tisztázni. Keleten például a szellem emberét bodhiszattvának nevezik, és egy egész kultúra háttértudata kapcsolódik hozzá. Hamvas viszont úgy fogalmaz, hogy a bodhiszattva nem más, mint a normális ember. Szerény és igénytelen megjelölés? De mélyebbre megy bármilyen más meghatározásnál.

– *Hamvas azt mondja: nem szentnek, hősnek vagy bölcsnek kell lenni, hanem normálisnak.*

– Bölcs, hős, szent: ezek számára szűkös kategóriák, neki nagyobb becsvégya volt: normális akart lenni. Lényegében egy új világ szellemi alapjait kívánta lerakni. Nem a felszíni mozgásokat kell nézni, hanem azt, hogy a mélyben milyen változásokat hozott az életműve. Fontos, hogy a palackból kiszabadulhatott a szellem, de ami ma történik, az már egy jóval mélyebb alapozás. Szavai, gondolkodásmódja, szellemi horizontja úgy jelenik meg a legkülönbözőbb tudatszintű emberek megnyilatkozásaiban, hogy talán nem is tudják azok hamvasi eredetét. Hamvas Béla olyan alapot kívánt lefektetni, amely tülelmeddik a nemzettudaton, a vallásokon, a kultúrákon, a művészetben, a korszellemen, sőt a nyugat-kelet problematikán is, tehát minden olyan kérdésen, amely a terület valamely rétegében meghatározónak számít. Hogyan is fogalmazott? Ahhoz, hogy a dolgokat rendbe tegyem, a gyökereimet tízezer évre kell visszanyövesztenem. A legmélyebb rétegekben kezdte az életrend megtisztítását.

– Számomra az is döbbenetes, hogy mennyire egyedül áll a magyar glóbuszon. A másik XX. századi magyar óriás, Németh László egyáltalán nem lóg ki a sorból, Hamvas azonban teljesen társtalannak tűnik.

– Hatását tekintve nem társtalan, hiszen rengeteg embernek a szellemi közösség érzését adta és adja a mai napig. Ráadásul a világkultúra szintjén Hamvas egyáltalán nincs egyedül, tökéletesen beleilleszkedik az egyetemes világrend mozgásába. Egyik kiindulópontja az volt, hogy más közösséget, mint az egyetemes emberiség, nem fogadhat el. De azzal egyetérttek, hogy a magyar kultúrában valóban egyedül áll. Sokakkal járt hosszabb-rövidebb ideig közös szellemi úton, köztük volt Németh László, Gulyás Pál, Szabó Lajos, Tábor Béla, Kerényi Károly, Szerb Antal, Várkonyi Nándor. Weöres Sándorhoz meleg barátság fűzte, sőt Weöres mindvégig a mesterének tekintette. Hamvas teljes mértékben magyarnak vallotta magát, és a magyarság problematikáját egy külön könyvben, *Az öt géniuszban* sok szempontból meg is világította. Persze nem azzal a göggel, azzal a kizárólagossági tudattal, amely a „népben gondolkodók” gyakori gyermekbetegsége. Minden nép sajátos, nélkülözhetetlen színt jelent az emberiség egészében. Nyelvünk, gondolkodásunk sajátos, izgalmas megnyilatkozást tesz lehetővé, de ez sem a bezárkózásra, sem a fennhéjázásra nem adhat okot. Hamvas éppen az egyetemesbe tagozódást tette lehetővé. Ahogy háborúban mindig vannak a felderítők, akik száz kilométerekkel a hadtestek előtt járnak, ugyanígy áll a társadalom is a szellemi óriásokkal, kiemelkedő művészekkel. Közhely, de tény, hogy ők mindig ötven-száz évvel megelőzik korukat.

– *Sajnos a társadalom többnyire a legjobb elméit zárja kalodába...*

– Igen, aztán ötven év múltán elkezdheti sejteni, hogy mit gondolt például József Attila, Bartók Béla vagy Paul Klee. Amikor Bartók és Klee élt és alkotott, elfajzottak minősítették a művészetüket, és legszívesebben koncentrációs táborba küldték volna őket. Persze nem az ötven vagy száz év előny a lényeg, hanem a bázis, amelyre valaki élete súlypontját helyezi. A felszín, a periféria és a centrum viszonyát Európa még mindig nem tisztázta. Európának legfeljebb néhány misztikusa, kiemelkedő művésze volt, aki ezt egészen világosan látta.

– *Mit jelent ez a bizonyos centrum? Hamvas úgy fogalmazott: mindenhol tengely van. Mit értett ezen?*

– Mindenki közös alapját. Lényegében azt, hogy az ember élete nem a születéssel kezdődik, és nem a halállal végződik, hanem egyetlen fókuszba, a lét időfölkötti rendjébe illeszkedik. A tudat, az egyetemes szellem önmagát kibocsátja, majd visszaveszi. Ez a keleti tanítás lényege. Isten és az ember közös centrumban van. Nincs két középpont külön a teremtménynek és külön Istennek. Európában csak mostanában kezd derengeni az az egységtudat, amellyel az olyan misztikusok, mint Eckhart mester, Böhme, Keresztes Szent János, Suzo, Tauler tisztában voltak. De itt, Európában ők mindig peremhelyzetbe kényszerültek. Keleten a misztika, a vallás és a filozófia sosem került szembe egymással. Soha nem gondolták, hogy kívül, a mindenség határain messze túl létezne egy mindenható szellemi valóság, Isten. A misztikusok és a keleti archaikus hagyomány mindig úgy tudta,

hogy Isten nem kívül van, hanem minden lénynek és dolognak éppen a legbenső centruma.

– *Ez az a bizonyos Átman-Brahman azonosság, vagyis hogy a tudat magva azonos a világszellemmel?*

– Így is fogalmazhatunk. Átman-Brahman (én és Isten) azonosságának több évezredes tudását Európa most kezdi megemészteni. Hamvas ezért mondta, hogy a gyökereit tízezer évre kell visszanyesztetni. Ennek a szemléleti különbségnek ugyanis sokkal konkrétabb, húsbavágóbb következményei vannak, mint gondolnánk. Mik ezek? Félelem, szorongás, tudatlanság, perspektíva hiány, félreinformáltság. Mintha tehetetlen, véges lényekként születnénk a földre, és a kínzó probléma egész életünkön át elkísér, hogy mi végre vagyunk itt, és mi az élet értelme. Egységtudat nélkül nincs kiút. Hamvas szerint az emberek mindennapi félelmei mögött van egy még nagyobb félelem: az üdv elvesztése. Ez vallásos megfogalmazásnak tűnik, de Hamvas nem vallásos értelemben alkalmazta. Az ember nem látja tisztán az életfeladatát. És ebben sem tanultság, sem tehetség, sem szorgalom nem segít. Csak az számít, hogy spirituális ösztönei mennyire épek, mert akkor a legtávolabbi perifériáról is a centrum felé haladhat.

– *Akár úgy is, ha helyesen ápolom a motorbiciklím, erről szól Pirsig híres könyve...*

– Hamvas azt vette át a Kelettől, ami nem időhöz van kötve. Le kellett róla hámoznia a kuriózumokat, az egzotikumot, és meg kellett találnia azt, ami benne egyetemes. Ugyanígy a nyugati kultúrában is. A szellemi ember arról ismerhető fel, hogy nem elméletei és bölcsességei vannak, hanem jelenléte, akár a motorke-rek-pár-ápolásban. A hindu hagyományban a Brahman, a világszellem tudja, mit jelent etimológiailag?

– *Nem.*

– Az egyik magyarázat szerint a bri szótöből ered, ami azt jelenti: éppen most keletkezik. Hamvas észrevette, hogy ez a tudás Európában is megvan, és pedig az Evangéliumokban. Jézus nem hagyott számunkra bölcs teóriákat, világmagyarázatokat, filozófiát, egyszerűen teljes lényével jelen volt.

– *Állítólag Buddha is teljes lényével jelen volt, de ő egy hatalmas filozófiai rendszert is hátrahagyott.*

– Az efféle összehasonlításokkal vigyázni kell, mert más helyzetben tanított Buddha, és másban Jézus, bár színre lépésük oka hasonló. Mi Buddha reformjának a mozgatórugója? Az, hogy a védikus hagyományt a szenvedés kínzó gyötrelmének megoldásához elégtelennek találta. Radikálisabb utat keresett. Ami a szenvedéstől való megszabadulásban nem segített, azt elvetette. Jézus sem akart mást, mint a héber vallás merevvé vált szellemiségét, a szív keménységét ismét lélekjelenléttel megtölteni. Keleti kifejezéssel élve, benne egy mintaszerű boddhiszattva eljövételét látom. Ő sem akart vallást alapítani, ahogy Buddha sem, Lao-ce vagy Konfuciusz sem. Az utókor mégis mindegyikből világvallást csinált. Alakjukat egy transzcendens világba helyezte, és mitológiát szőtt köré. A keresztény mítosz lényege, hogy az Atya a Fiát a mennyekből a földre küldi, a Fiú életáldozatával a világot bűneitől megváltja, majd visszatér a mennybe, az Atya jobbára, ahol ele-

venek és holtak ítélőbírája lesz. Egy ilyen mítosz csak dualisztikus szemléletből születhetett meg, a teremtő és teremtménye reménytelen szétválasztásából és ketősségéből. Ma azt mondanák, ez merő exoterikus látásmód.

– *És mi az ezoterikus?*

– Jakob Böhme úgy fogalmazott, hogy a kilépés pillanatában én magam ítélem meg önmagam, mert a tisztánlátást elérem, vagyis a hályog lehull a szememről, és a testbe zártág sötét állapota megszűnik. Életem minden botlását, minden jó és rossz tettét világosan látom. Ezért külön ítéletre nincs szükség. Az archaikus hagyomány szerint azonban ez a tisztánlátás, a „szem megtisztítása” már az életben elérhető. A nyugati misztika pedig úgy mondja, hogy ez a lélek hazavezetése.

– *Ezek szerint most nem vagyunk „otthon”?*

– Minden lény, aki testben él, sajátos varázslat foglya. Ebben az álomban valódi énjét sem felismerni, sem látni nem képes. Ahogy az *Upanisadok* írják, a szem nem láthatja meg soha önmagát. Az önismeret drámája, hogy erre a sötét, materiális világra van mégis szüksége a látáshoz. A tudat önmagából önmagának megszövi önmaga köré a világot, csak azért, hogy felismerje: semmivel, amit maga körül lát, nem azonos. Európában a legföldhözragadtabb tudománynak, a fizikának kellett felismernie az anyag káprázatszerűségét ahhoz, hogy mindez a nyugati ember számára is érthető legyen. A tudomány ugyanis felesküdt a világ tudatunktól független, objektív valóságára. Ma az elméleti fizika az anyag elvesztésének sokkjában él. Újabb és újabb kozmológiai spekulációkkal találkozunk, de ezek forrása soha nem az úgynevezett anyagi valóságban gyökerezik, hanem egy téridőn túli bázison, az emberi tudatban. Minden valóságmodell és differenciálegyenlet tömény metafizika, amely a fejekben van, nem a külső objektív valóságban. A fizika heroikus küzdelme tisztelteméltó, hiszen a valóságot, Istent a lét legsötétebb és legtudatvesztettebb pontján kívánja feltárni. Hamvas Béla azt mondja, Isten nevét még az anyag is kimondja, de kattogva, recsegve-ropogva, ahogy egy kvarcóra vagy egy pulzár teszi. Így nagyon is érthető, hogy ameddig a modern fizika eljut, onnan indul el a misztika vagy a keleti hagyomány.

– *Hamvas Béla magát kereszténynek tartotta. Hogyan tudta ezt a keleti hagyományokkal közös nevezőre hozni?*

– Azt vallotta, hogy a hagyomány legteljesebb formájában az Evangéliumokban van jelen. Jézus is az Átman-Brahman egységtudatáról beszél, de ő úgy fogalmaz: Az Atya és Én egyek vagyunk, vagy: aki engem lát, az Atyát látja. Hasonlata a szőlőtőről és a szőlővesszőről nem szorul magyarázatra.

– *És mikor azt mondta, hogy aki követi őt, üdvözü, aki viszont nem, elkárbozik?*

– Keleti szóhasználatra fordítva ez azt jelenti: aki követi az Átman-Brahmanhoz vezető utat, hazatalál, aki a káprázat felé fordul, eltéved benne. Azzal, hogy Buddha a sokféleség mítoszrendszerét lebontotta, szintén a pillanatba vezette vissza az embert, abba a bizonyos hamvasi derű állapotába. A létet a múlt és jövő illúzióitól megfosztva lecsupaszította a tiszta jelenlétre. Jézus nyilvános fellépésének első percétől ebben a tiszta lélekjelenlétben tartózkodott. Hamvas törekvése is ez volt, de egy teljesen más helyzetben és kultúrában. Grandiózus regénye, a *Karne-*

vál másról se szól, mint hogy a lélek tízezer burkát hogyan kell fokozatosan lebontani.

– *A buddhista üresség hogyan egyeztethető össze a hamvasi tengellyel?*

– Buddha abszolút üressége és Brahman, a lét teljessége nem két igazság, hanem ugyanannak a valóságnak más-más megközelítése. Isten a lét és a nemlét forrása, ezért mindegy, hogy a teljesség vagy a semmi felől szemléljük. Valójában a szót, Isten, ki se volna szabad ejtenünk. A hindu metafizikában a Brahman megnevezés is csak kegyes engedmény, mert a valódi név kimondhatatlan. A tengely is csupán metafora, mint ahogy mindent szavunk metaforikus. Az üresség is csak egy metafora. Európában az abszolút lét és az abszolút üresség, a látszat és a valóság egybeesése és egysége utoljára Platónnál merült föl. Ő még tudta, hogy a mi világunk különös árnyékvilág, nem valóság, azaz ontosz on, hanem káprázat, azaz mé on. A Platón utáni filozófia kétezer éves kálváriája a külső, objektív valóság megtalálására, azt hiszem, a vége felé közeledik. Az út Platónon át Keletre vezet.

– *Ha már a káprázatvilágában vesztegelünk, badd kérdezzem meg: Hamvasnak ma mekkora az olvasóközönsége? Hány példányban fognak az életműsorozat kötetei?*

– Hamvasnak kialakult olvasóközönsége van, én 40–50 ezerre becsülöm. Úgy mondják, hogy tíz szimpatizáns közül csak egy vesz könyvet, tehát ötezer példányt kell kiadni. Általában három- és hétezer példány között fognak a kötetei.

– *És az utánnymások? Mivelhogy azok is vannak.*

– Többnyire háromezer példányban adjuk ki újra a köteteit. Ha egy kis többletbevétel gyűlik össze, akkor rendelünk utánnymást. Az összkiadás egyébként eltartja önmagát, sőt egy kis raktárirodát meg engem is, és kitermeli a következő kötet költségeit.

– *Ez nem akármilyen teljesítmény egy ilyen „nehéz” szerzőtől. Milyen az életműsorozat fogadtatása?*

– Hamvas életműve nem tartozik a kortárs irodalom úgynevezett főáramába, ennek megfelelően kritikai fogadtatása elenyésző. Ennek ellenére fantasztikus kezdeményezések vannak. Most például Mainzban egy filozófus társaság rábukant, és ide akarnak jönni, hogy kongresszust tartsanak. Csak hát idehaza kevesen értenek hozzá. Egyetemen nem tanítják, már csak azért sem, mert semmiféle kategóriába nem fér bele, szépirodalomból, filozófiából, kultúrtörténetből egyaránt kilóg. Jobb híján tudattisztító műveknek lehet nevezni az írásait. Noha valóban nehéz szerző, azért vannak könnyebben befogadható esszéi is, amelyek szintén zseniálisak. Egyes gimnáziumokba a tanárok bevitték ezeket, és a diákok értették, élvezték. Ilyen többek között a *Jázmin és olaj*, a *Gyümölcsóra*, a *Jóisten uzsonnája* vagy a *Rántott leves*.

– *Az idei könyvhétre jelenik meg a 22. kötet, Az ősök csarnoka. Hány kötetre lehet még számítani?*

– Úgy látom, hogy a teljes életmű harminckötetes lesz. De a terjedelem folyamatosan bővül. Annak idején, amikor Kemény Katalinnal elkezdtük, még csak huszonkét kötetre gondoltunk. *Az ősök csarnoka* negyedik, záró kötete után Hamvas satirikus írásait tesszük közzé: *Nehéz nem satírát írni, Nem mind arany, ami réz,*

Ördögösök és más írások. Egyik harmincas években született szatírjának elképesztő a politikai aktualitása. Olyan, akár egy minapi parlamenti tudósítás.

– *Közismert, hogy Hamvas a szocializmus egyik nagy üldözöttje volt. Egy ekkora életművet hogyan lehetett az asztalfióknak írni?*

– Neki az írás volt a realizációs technikája. Írásjógának is nevezhetném. Rendkívül gyors, asszociatív gondolkodása volt, és ha leírta a gondolatait, akkor fegyelmeznie kellett magát. A *Tabula Smaragdina*t például úgy írta, hogy Szentendrén a teraszokat kapálta, és ha megírt egy problémát, utána kapált egy sort. De végzett igazi meditációs gyakorlatokat is: reggelente kiült az árokpartra, és csendben szemlélődött. A felesége, Kemény Katalin gyakran megfigyelte, hogy sétája közben lassú légzőgyakorlatokat végez. Szellemi ember aligha képzelhető el kontemplatív élet nélkül. ✎

TORNAI SZABOLCS